

Frege'nin Psikolojizm Karşıtlığına Yönelik Eleştiriler

Criticisms of Frege's Antipsychologism

MAHMUT SAMİ ÖZDİL

Necmettin Erbakan University

Received: 26.05.2025 | Accepted: 29.12.2025

Abstract: This article examines Gottlob Frege's arguments against psychologism and surveys a range of modern critiques and reinterpretations of his position. Frege holds that logic comprises normative and universal laws, independent of individual psychological processes. In contrast, psychologism seeks to ground logic in mental activity, which Frege decisively rejects, proposing instead that meanings and truths reside in an objective "third realm." The article discusses responses from five key perspectives: Husserl, Quine, Dummett, Putnam, and the trio Pelletier, Elio, and Hanson. These thinkers either reinforce, revise, or challenge Frege's core assumptions regarding logic, truth, and meaning. While Frege's antipsychologism had a formative role in 20th-century logic and philosophy of language, contemporary debates show a more nuanced spectrum of positions, reevaluating the boundaries between logic and psychology.

Keywords: Logic, meaning, truth, psychologism, antipsychologism.

Giriş

Gottlob Frege (1848–1925), psikolojizme karşı açık bir duruş sergilemiş ve antipsikolojizmi savunmuştur. Psikolojizm, mantık ve matematiği zihinsel süreçlerle temellendirmeye çalışır; ancak Frege'ye göre bu yaklaşım doğru kavramını açıklayamaz ve normatiflik taşıyamaz. Bu yüzden Frege, mantık ile psikolojiyi kesin biçimde ayırır. (Özdi'1, 2022, ss. 267, 275, 281; Ma, 2024, s. 118)

Frege, mantığın konusunu belirlerken “doğru nedir?” sorusundan hareket eder ve gündelik dilde doğru dediğimiz şeylerin dört tür varlığa atfedildiğini belirtir: dışsal nesneler, zihinsel imgeler, bu varlıklar arasındaki ilişkileri ifade eden cümleler ve nihayet cümlelerin anlamı olan düşünceler. Ancak ona göre yalnızca düşünceler, yani anlamlı önermeler doğru ya da yanlış olabilir. Bu nedenle mantığın araştırma alanı, düşüncelerin doğruluğunu belirleyen normatif yasalaradır. Frege, bu yasaların psikolojinin betimleyici doğasından farklı olduğunu, mantığın bireysel düşünme süreçlerine indirgenemeyecek şekilde evrensel ve zorunlu kurallar içerdiğini savunur. (Frege, 1956, s. 293; Conant, 1992, s. 143)

Frege'nin anlam kuramı da antipsikolojizminin temelini oluşturur. Ona göre bir dil ifadesinin anlamı, bireyin zihninde canlanan öznel imge değil, nesnel bir içeriktir. “Sabah Yıldızı” ve “Akşam Yıldızı” ifadeleri aynı gök cismine gönderimde bulunsada farklı anlamlara sahiptir; çünkü ifade ettikleri düşünceler ayrıdır. (Frege, 1948, s. 219) Bu düşünceler bireysel deneyimlere indirgenemez ve dil topluluğunca paylaşılabilen nesnel varlıklardır. Frege, anlamı psikolojik çağrışımlardan arındırarak, onu dil ile dünya arasında nesnel bir mantıksal aracı olarak tanımlar. Bu sayede iletişim ve ortak bilgi mümkün olur.

Frege'ye göre mantık yasaları, tıpkı etik ilkeler gibi normatiftir ve doğruluk kavramından türetilir. Bu yasalar, zihnin fiili işleyişini betimleyen psikolojik yasalarla karıştırılamaz; çünkü mantık doğru düşünmenin evrensel kurallarını ifade eder. (Conant, 1992, s. 143) Psikolojizmin bu ayrımı ihlal ettiğini savunan Frege, örneğin Pisagor teoremini zihinsel süreçlerle açıklamak zorunda kalmanın ya da herkesin “iki” kavramının farklı olması gerektiği fikrinin absürtlüğüne dikkat çeker. (Frege, 2017, s. 82,121) Ona göre mantık ve matematik aprioridir; deneyime değil, rasyonel zorunluluğa

dayanır. Deneysel bilimlere bile mantığın bu önvarsayımına muhtaçtır. (Frege, 2017, ss. 6, 13)

Frege'nin antipsikolojist yaklaşımı, çağdaşları ve izleyicileri arasında geniş yankı uyandırmış, özellikle Husserl, Quine, Dummett, Putnam ve son dönemde Pelletier, Elio ve Hanson gibi düşünürler tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu isimler, mantığın normatifliği, anlamın nesnelliği ve doğruluğun tanımı gibi konularda Frege'nin görüşlerini ya desteklemiş ya da eleştirmiştir. Makalenin devamında bu beş yaklaşım, Frege'nin temel tezleriyle karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Husserl: Frege'nin Antipsikolojizmine İlk Tepki ve Dönüşüm

Husserl, ilk döneminde psikolojist bir çerçevede aritmetiği zihinsel temsillerle açıklamaya çalışmış, bu yönüyle Frege'nin nesnelci yaklaşımıyla çatışmıştır. Frege, 1894'te Husserl'in eserini ağır biçimde eleştirir (Frege, 1972) ve bu eleştiri Husserl'i derinden etkiler. 1900'de yayımlanan *Mantık Araştırmaları*'nda Husserl, önceki görüşlerinden açıkça vazgeçer ve Frege'nin antipsikolojist tutumuna katıldığını ilan eder. (Husserl, 2012b, s. xlii)

Husserl'in *Mantık Araştırmaları*'ndaki antipsikolojist savunusu, Frege'yle uyumlu biçimde mantığın ideal ve normatif doğasını temellendirir. Kavramların bireysel zihinsel tasarımlar olamayacağını vurgulayan Husserl, "eğer kavramlar zihinsel tasarımsa, o hâlde sayı gibi kavramlar kavram değildir" diyerek psikolojizmi reddeder. (Husserl, 2012a, s. 42; Pelletier vd., 2008, s. 24) Ona göre sayı ve doğru gibi temel kavramlar özsel ve nesneldir; mantık ise bunlara dayanan ideal yasalar bütünüdür. Bu yasalar yalnızca yanlış önermeleri değil, anlamca tutarsız olanları da geçersiz kılar. (Husserl, 2012b, s. 82)

Husserl, *Mantık Araştırmaları*'nda psikolojizme karşı şu sekiz temel itirazı ileri sürer: (Husserl, 2012b, ss. 43-97)

- **Mantığın Önceliği:** Psikoloji, akıl yürütmeyi açıklamak için mantığın kurallarını önvarsayar; bu yüzden mantığı psikolojiye dayandırmak döngüsel olur.
- **Nedensellik ile Normatiflik Ayrımı:** Psikoloji neden-sonuç ilişkileri sunarken, mantık neyin düşünülmesi gerektiğini belirler.
- **Kesinlik ve Apriorilik:** Psikoloji ampiriktir ve genelleyicidir; mantık ise kesin ve deneyimden bağımsızdır.

•Görelilik Sorunu: Zihne bağlı bir mantık anlayışı, evrensel doğruluğun imkanını ortadan kaldırır.

•Belirsizlik Tehlikesi: Psikolojik yasalar yaklaşık ve bulanık olabilir; mantık tamlık ve açıklık gerektirir.

•Tümevarım Eleştirisi: Mantık yasaları deneysel gözleme değil, apriori sezgiye dayanır.

•Zihinsel Olaylara Bağlılık: Mantıksal yasalar, zihinsel olaylara değil zorunlu ilişkiler bütününe dayanır.

•Anlamların Nesnelliği: Kavramlar bireysel bilinç ürünü değil, nesnel anlam yapılarının parçasıdır.

Bu argümanlar, büyük ölçüde Frege'nin dağınık eleştirilerinin sistematik bir teyidi gibidir. Nitekim Pelletier, Elio ve Hanson da klasik psikolojizmin çürütülmesinde Frege ve Husserl'in argümanlarının birlikte "ölçüt belirleyici" olduğunu, uzun süre psikolojizmin "ölüm çanı"nı çaldığını belirtir. (Pelletier vd., 2008, s. 24) Husserl'in tutumu genel hatlarıyla Frege'ninkiyle aynıdır: Doğru, düşünce ve mantık yasaları insan bilincinin fertten ferde değişen doğasına indirgenemez; bunlar özünde ideel ve evrensel kategorilerdir. Ancak Husserl, Frege'den farklı olarak, bu ideel kategori ve anlamların insan bilinci tarafından nasıl kavrandığı sorusunu da önemser. 1913 sonrasında geliştirdiği fenomenolojik felsefede Husserl, mantıksal ideallerin bilinçte tecrübe edilmesini "noema" kavramı ile açıklamaya çalışır. Yani Frege'nin "üçüncü alem" dediği nesnel anlamlar, Husserl'e göre bilinçte bir tür özsel sezgiyle kavranan fenomenler olarak ele alınmalıdır. Bu noktada Husserl, Frege'yi örtük olarak eleştirir denebilir: Frege, düşüncelerin (anlamların) varlığını varsaymıştır, ama bunlara erişimin şartını pek açıklamamıştır; sanki insanlar bir mucizeyle bu üçüncü alemdeki düşünceleri kavrar gibidir. Husserl ise fenomenolojide her nesnel anlamın bir bilinç yaşantısında görüldüğünü, yani öznenin tamamen dışlanamayacağını savunur. Ne var ki Husserl'in bilince verdiği rol, onu psikolojizme yaklaştırmaz: Bu bilinç bireysel-empirik zihin değil, aşkın bilinçtir, yani evrensel anlamların tecrübe alanıdır. Bu ayrım sayesinde Husserl, Frege'nin kaygısını paylaşarak öznel psikolojiyi mantıktan uzak tutarken, aynı zamanda anlam-düşünce kavrayışını felsefi olarak temellendirmeye çalışır.

Quine: Analitik-Gerçekçi Geleneğe Naturalist Eleştiri

Quine, Frege'nin mantık anlayışına doğalcı bir eleştiri getirir ve özellikle analitik-sentetik ayrımını sorgular. Ona göre, yalnızca anlamlara dayalı olarak doğru kabul edilen “analitik” önermeler ile deneyimle sınanan “sentetik” önermeler arasında keskin bir ayrım yoktur. (Quine, 1951, s. 20) Bu görüş, Frege'nin mantık yasalarını zorunlu ve apriori sayan pozisyonunu temelden sarsar. Quine, mantığı da diğer bilimsel inançlarla birlikte gözden geçirilebilir bir yapı olarak konumlandırır. Bu bakış açısına göre, deneyim karşısında hiçbir önerme –mantıksal olanlar bile– dokunulmaz değildir.

Quine'ın felsefesinde merkezi bir kavram olan “inanç ağı” (web of belief), tüm önermelerin (mantık dahil) deneyimin baskısıyla gerekirse değiştirilebileceğini öne sürer. Bu ağı merkezinde temel mantık ilkeleri yer alsa da bunların dokunulmaz ve tamamen zihinden bağımsız olduğu iddiası reddedilir. Quine, mantık yasalarının elbette çok güçlü bir şekilde tutulduğunu, çünkü tüm diğer çıkarımlarımızı bunlarla yaptığımızı kabul eder; ancak ilkece, yeterince “aykırı” bir deneysel durum belirse bu yasaları bile gözden geçirmeyi pragmatik bir tercih olarak görür. (Quine, 1951, s. 38, 1952, s. xiii) Örneğin Quine'ın öğrencileri ve çağdaşları, klasik mantığın yerine bazı olgular için farklı mantık sistemleri (örneğin kuantum fiziği için klasik olmayan mantıklar) kullanmayı tartışmışlardır. (Bkz. Kripke, 2024) Bu tip “mantığın revizyonu” fikirleri, Frege için bütünüyle kabul edilemez olurdu, zira Frege'ye göre mantık doğrunun yapısından gelir ve değişmez. Quine ise dogmatik hiçbir unsur tanımayan doğacı tavrıyla, mantığı da dahil eden geniş bir epistemolojik natüralizm önerir. Nitekim Quine, 1969'daki *Epistemology Naturalized* makalesinde felsefenin psikolojiyle iç içe geçmesini, yani bilgiyi anlamak için zihni bilimsel olarak incelemeyi savunur. (Quine, 1969, s. 82) Bu tavır, açıkça, Frege ve Husserl'in kurduğu antipsikolojist geleneğe aykırıdır. Quine bu yaklaşımıyla adeta “psikolojizme geri dönüş” çağrısı yapmıştır: 1960'larda psikolojizme dönme yönündeki bu çağrı, antipsikolojizmin paradigmatik başarı olduğu inancını sarstı. (Kusch, 2024) Hatta felsefe literatüründe, Quine'ın başlattığı dalgayla birlikte Rudolf Carnap, Michael Dummett, Peter Geach, Nelson Goodman, Thomas Kuhn, John McDowell, Karl Popper, Wilfrid Sellars ve Ludwig Wittgenstein gibi pek çok düşünürün – farklı gerekçelerle de olsa – psikolojizm suçlamasına maruz kalabildiği belirtilir. (Kusch, 2024) Bu liste, Quine sonrası dönemde

mantık ve bilgi teorisinde insan unsuru ve bilişsel bilim ile daha içli dışlı yaklaşımların çoğaldığına işaret eder.

Quine'ın Frege'ye yönelik eleştirisini somutlamak için birkaç kavram üzerinden karşılaştırma yapalım:

- **Doğruluk:** Frege için doğruluk, insan düşüncesinden bağımsız, mutlak bir değerdir. Quine ise doğruluk kavramını deflasyonist bir tavırla ele alır ve “X önermesi doğrudur” ifadesini kabaca X'in kendisini tekrar etmekten fazla bir şey saymaz. Bununla beraber Quine, doğruluğu bilimsel teorinin bir parçası olarak düşünür; yani bir önermenin doğruluğu, o önermenin ait olduğu teorik bütünlük içerisinde, deneysel veriler ve kuramsal uyum bakımından değerlendirilir. Bu, Frege'nin doğruluğa biçtiği metafizik bağımsızlığa aykırıdır – Quine doğruluğu pragmatik onaylanabilirlik temelinde bir ölçüt olarak görmeye meyleder. Sonuçta, Quine'ın izlenimi altında, “doğru olmak” ile “doğru kabul edilmek” arasındaki Fregeci ayrım bulanıklaşır; zira Quine için inançlarımız ve teorilerimiz dışı bir “mutlak doğru” alanı iddiası anlamsızlaşır.

- **Düşünce ve Anlam:** Frege'nin anlam kuramı, dilsel anlamların (sinn) zihin dışı nesnel varlıklar olduğunu söylüyordu. Quine ise anlam kavramına radikal bir eleştiri getirerek “anlamın bulanıklığı”nı ilan etti. *Word and Object* (1960) eserinde Quine, çeviri indirgenmezliği (indeterminacy of translation) tezini ortaya atarak, bir dili başka bir dile çevirirken tekil belirlenmiş anlamlar olmadığına, anlamın nesnel bir varlık olarak yakalanamayacağına işaret etti. (Quine, 1960, ss. 65-66) Bu tutum, Frege'nin her ifadenin tek bir nesnel anlamı olduğu varsayımına ters düşer. (Quine, 1960, s. xxi) Quine'a göre, dilsel ifadelerin anlamı bir bakıma kullanıcının uyarıcı-tepki alışkanlıklarıyla bağlantılıdır; anlam, kamusal dil davranışından soyutlanmış bir “düşünce” olarak belirlenemez. Bu yüzden Quine, Frege'nin sevk ettiği dil felsefesi geleneğindeki “anlam içerikleri” kavramını büyük ölçüde reddeder. (Quine, 1960, s. xxix) Ona göre, “anlam diye bir şey yoktur, sadece imler (denotation) vardır”. Böylece Quine, Frege'nin anlam/gönderim ayrımını da değersizleştirir: Anlam tam olarak tarif edilemeyen, bilimsel olarak yakalanamayan bir şeyse, felsefi analizde ona yer yoktur. Bunun yerine Quine, dili konuşanların kelimelere hangi durumlarda “Evet, doğru” dediklerine bakılmasını önerir; bu da fiilen bir tür davranışsal-psikolojik yaklaşımdır. Frege'nin zihin dışı üçüncü alemine karşılık, Quine dış dünyaya fiziksel

olarak bağlı zihinler ve onların dil kullanımlarından başka bir kurucu ilke tanımaz. Bu, anlamın zihinden bağımsız nesnellikte aranması gerektiğini söyleyen Fregeci prensibin fiilen terk edilmesidir.

• **Mantığın Normatifliği:** Frege'ye göre mantık yasaları sorgulanamaz normlardır; düşünmemiz onlara uygun olmalıdır, ama bu uygunluk biz istesek de istemesek de bağlayıcıdır. Quine bu normatifliği de doğallaştırır. Onun görüşünde, mantık ilkeleri elbette doğru düşünmenin kuralı olarak kabul edilir ama bu kabul bile yine insanın rasyonel stratejilerinin bir parçasıdır. Quine, “mantık bir araç kutusudur” gibi bir yaklaşıma yakındır: Kendi ifadesiyle, mantık çıkarım yaparken tutarlılığı sağlamak için elimizdeki en sağlam araçtır, fakat bir araç olduğu için, eğer işe yaramaz hale gelirse değiştirilebilir. Bu yaklaşım, mantığın normatif otoritesini mutlak görmeyip insanın amaçlarına tabi kılar. Örneğin Quine ve takipçileri, mantık normlarının nihai gerekçesini başarılı tahmin, açıklama ve basitlik gibi bilimsel erdemlere bağlama eğilimindedir. Böylece mantığın normatif yönü, empirist açıdan yeniden yorumlanır: “Bu kurallara uy, çünkü başarı getiren budur.” Frege'nin “doğruya götüren” normlar vurgusu burada pragmatik bir yöne yönelir – mantık belki de sadece işe yaradığı için normatiftir, ontolojik bir yasallığı olduğu için değil.

Quine'ın esas maksadı, felsefeyi sahte olduğunu düşündüğü kesinlik iddialarından kurtarıp, onu bilime teslim etmektir. Bu anlamda Quine, Frege'nin Platoncu üçüncü alemine açıkça karşıdır. Pelletier, Elio ve Hanson'ın belirttiği gibi, Quine'ın vurguladığı doğalcı açıklama isteği, mantık ve matematiğe “üçüncü alemde yer vermeme” arzusudur. (Pelletier vd., 2008, s. 4) Yani Quine, mantık ve matematiğe metafizik bir mekan tahsis etmek yerine, onları dünyamızın bir parçası, insan faaliyetinin bir uzantısı olarak görme eğilimindedir. Frege'ye göre, üçüncü alem olmadan mantık ya öznel zihin ya da fiziksel dünya içinde eritilir ki her ikisi de yanlıştır; Quine ise üçüncü alemin bütünüyle gereksiz görür ve mantıksal olguları fiziksel dünyanın (ve beynin) bir parçası saymaya kapı aralar.

Dummett: Anlamın Kullanımı ve Doğruluğun Sınırları

Michael Dummett, özellikle Frege felsefesi üzerine yaptığı derinlemesine çalışmalarla tanınır. Frege'ye yaklaşımı hem sadık bir yorumcu ve savunucu, hem de bazı temel konularda eleştirel bir dönüştürücü olma niteliği taşır. (Geach, 1976, s. 449; Green, 2001, s. 42; Sullivan, 2010, s. 86)

Dummett, Frege'nin antipsikolojist tutumundan taviz vermeksizin, bu yaklaşımın bizi kaçınılmaz olarak anlamı kamusal dil kullanımında temellendirmeye götürdüğünü savunur. (M. Dummett, 1993, s. 11) Bu yorum, Frege'nin anlamın zihinsel olamayacağını vurgulamasını Wittgenstein'in "anlam kullanımdır" ilkesiyle ilişkilendirir. Ancak Dummett, Wittgenstein'dan farklı olarak bu ilkeyi sistemli bir anlam kuramının temeli olarak değerlendirir. (Green, 2001, ss. 53-54) Öte yandan, Wittgenstein'in bütüncül yaklaşımının anlamın öğrenilebilirliğini engellediğini düşünerek daha sistematik bir çözümleme önerir. (Green, 2001, s. 66)

Dummett'in Frege yorumundaki asıl yenilik, anlama giden yolun dil kullanımı aracılığıyla olması tezidir. Frege bireysel psikolojiyi dışlamak adına anlamları metafizik bir aleme koymuştu; Dummett ise anlamları ne bireysel zihinde ne de Platonik üçüncü alemde, bilakis toplumsal dil pratikleri içinde düşünmeyi tercih eder. Bu tercihi doğrulamak için, Dummett dilin işlevi ve iletişimsel rolü üzerinde durur. Frege'ye göre düşünceler (anlamlar) dil yoluyla ifade edilir, ancak dil ikincil bir araç gibidir; düşünceler aslen bağımsız varlıklardır. Dummett ise "düşünce" dediğimiz şeyin, dil olmadan tam olarak belirlenemeyeceğini savunur. (M. Dummett, 1993, s. 25) Bu, Fregeci geleneği özne yerine öznelarası eksene kaydırma girişimidir. Dolayısıyla Dummett, Frege'nin antipsikolojizmine bağlı kalarak, özel zihin yerine ortak dil kullanımını incelemeye alır. Onun bu yaklaşımı, 20. yüzyıl dil felsefesinin kalbinde yer alan "anlam=kullanım" sloganıyla uyumludur. Gerçekten de Dummett, geç Wittgenstein'in "anlam, kullanımdır" doktrinini benimsediğini ve Fregeci anti-psikolojik duruşun en iyi bu şekilde sürdürülebileceğini düşünür. (Green, 2001, ss. 53-54) Frege'nin çizdiği yol ayrımı, Dummett'e göre, ya Platonculuğa sapmak ya da dilsel/pragmatik bir teoriye yönelmektir – Dummett ikincisini seçmiştir.

Doğruluk meselesinde Dummett'in Frege'den ayrıldığı nokta, bilen özne perspektifini işin içine dahil etmesidir. Frege'ye göre bir önermenin doğru veya yanlış olması, bizim onu bilip bilmememize bağlı değildir; her önerme (özellikle de her anlamlı cümle) klasik olarak ya doğrudur ya yanlıştır (iki-değerlilik ilkesi). Dummett ise özellikle matematik ve gelecek olaylar gibi alanlarda, her önermenin belirli bir doğruluk değerine sahip olduğu varsayımını sorgular. Dummett'in geliştirdiği anlaşılabilirlik (intelligibility) ve doğrulama temelli yaklaşıma göre, eğer bir önermenin bizim için

hiçbir şekilde doğrulanma veya yanlışlanma imkânı yoksa, o önermenin anlamını tam olarak kavramış sayılmayız; dolayısıyla anlamın sınırları, ilkece bilgi erişiminin sınırlarıyla çizilir. Bu görüş, Dummett'ı gerçekçilik karşıtı (anti-realist) bir tavra yöneltmiştir. (M. Dummett, 1978, ss. 23-24; M. A. E. Dummett, 1973, ss. 586-587) Örneğin matematikte, her ifadenin ya doğru ya yanlış olduğunu peşinen kabul eden klasik mantık yerine, Dummett, sezgisel mantığı savunur. (M. Dummett, 1978, ss. 164-165) Sezgisel mantıkta, "P veya değil P" önermesi (üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi) her durumda geçerli değildir; ancak P'nin kendisi ya da olumsuzu için bir kanıt olduğunda bu ayrım anlamlıdır. Dummett bu yaklaşımı genelleştirerek, dile ve anlamaya da uygular: Bir cümlemin anlamı, onun doğruluk-koşullarından ziyade kanıtlanma veya çürütülme koşullarıyla verilir. (M. A. E. Dummett, 1973, s. 586) Bu ise pratikte, doğruluğun nesnel bağımsızlığını kısıtlayan bir görüştür. Frege'ye göre doğruluk tamamen epistemik durumdan bağımsız bir statüdür; Dummett ise "bir cümlemin ne zaman doğru sayılacağını bilmeden anlamını bilemeyiz" diyerek, aslında bilme koşullarını anlamın ve dolayısıyla doğruluğun tanımına dahil eder. (M. A. E. Dummett, 1973, s. 465)

Anlam konusunda Dummett'in en çok tartıştığı meselelerden biri, Frege'nin dil felsefesindeki bazı çözülmemiş sorunlarıdır. Frege, cümle anlamının, onu oluşturan kelimelerin anlamlarından türediğini söyler (bileşimsellik ilkesi) ve her kelimenin anlamı, bir katkı olarak, cümlemin ifade ettiği düşünceye yaptığı iştir. (Frege, 1948, ss. 214-215) Ancak Frege hiçbir yerde anlam ile konuşanın zihinsel durumu arasındaki ilişkiyi açıkça tarif etmez; bunun yerine dilsel anlamları mantıksal nesneler olarak görür. Dummett ise bir dilin anlamını veren şeyin, o dilin kullanım kuralları olduğunu vurgular. (M. A. E. Dummett, 1973, s. 92) Örneğin Frege, özel isimlerin hem anlamı (sense) hem de gönderimi (referent) olduğunu söylemiştir; Dummett bu çerçevede Frege'ye sadık kalarak, bir özel ismin anlamının onun gönderimini belirleme kuralı olduğunu öne sürer. (M. A. E. Dummett, 1973, s. 236) Bu yorum, aslında Frege'nin sabit Platonik anlamlarını kuralcı bir pratiğe dönüştürür. Dummett der ki: Bir özne, bir ismi anlamışsa, o ismin göndergesi hakkında nasıl karar verileceğini (neyi işaret ettiğini) bilir ve dili buna göre kullanır. Böylece anlam, bilinç dışı "sezilen" bir varlık olmaktan çok, bilinçli veya bilinçsiz uygulanan dilbilgisel bir kural haline gelir. Bu fikir, Ludwig Wittgenstein'in dil oyunları ve kurallara uyma analizlerinden

etkilenmiştir. (Green, 2001, s. 55) Dummett için anlam bilmek, bir kural bilmektir (ya da uygulamaktır). Kurallar ise toplumsal ve nesnel olarak tanımlanabilir, ama aynı zamanda insan uygulamasına dayanır – bu noktada Frege’den bir parça uzaklaşmış olur. Zira Frege’ye göre anlamlar, kurallardan ziyade varlık tarzlarıydı; Dummett ise kuralları ön plana alarak, anlam kuramını adım adım psikolojikleştirmeden (zihne indirgmeden) insan pratiğine yaklaştırır.

Dummett’in Frege’ye getirilebilecek bir diğer dolaylı eleştirisi, iletişim ve anlama konusundadır. Frege, düşüncelerin herkesçe ortaklaşa kavranabildiğini söylerken, bunun mekanizması üzerinde pek durmaz; onun için dil, düşünceleri iletmemizi sağlayan bir vasıta. (Green, 2001, s. 159) Dummett ise “anlama”yı dilsel iletişimin merkezine koyar: Bir cümleyi anlamak demek, o cümleyi hangi koşullarda doğru sayacağımızı, nasıl kullanacağımızı ve başkalarının o cümleyi kabul etmesi için ne gibi gerekçeler sunmamız gerektiğini bilmektir. Bu, anlamı öznelarası (intersubjective) bir alana çeker. Frege’nin antipsikolojizmi de zaten bunu ima ediyordu; ama Dummett bu imayı geliştirdi. Sonuç olarak Dummett, Frege’nin anti-psikolojist görüşünü takip etmiş, ancak bunu dilsel pratik zemininde yeniden kurmuştur. Bu süreçte, Frege’nin belki fazla katı olan bazı kabullerini yumuşatmıştır: Örneğin Dummett, Frege’nin iki-değerli mantığının her durumda geçerli olmayabileceğini göstermeye çalışmış, böylece mantığın normatif tekeli sorgulanmıştır.

Dummett’in eleştirileri genellikle Frege’ye saygılı ama eleştireldir. O, Frege’yi modern analitik felsefenin kurucusu sayar ve Frege: *Philosophy of Language* (1973) gibi kapsamlı eserlerle onun düşüncelerini geniş kitlelere tanıtır. Ancak Dummett’in Frege okuması, Wittgenstein sonrası gelişmelerin ışığında bir revizyon içerir. Dummett, Frege’yi tam anlamıyla kavramak için dilin kullanımını merkeze almamız gerektiğini, aksi halde Frege’nin psikolojiden kaçarken belki de gereğinden fazla metafizik bir pozisyona kaydığını ima eder. Bu imayı destekleyen olgulardan biri, Frege’nin anlam kuramındaki malum problemlerdir: Örneğin Frege’nin ünlü *Gedanke* (Düşünce) makalesinde belirttiği gibi, eğer her düşünce bir “sahip” gerektirseydi, o düşünce sadece o sahibin bilincinin bir parçası olurdu ve ortak bir bilim, ortak doğrular mümkün olamazdı. Frege buradan düşüncelerin nesnel olması gerektiği sonucunu çıkarır. (Frege, 1956, s. 301) Dummett ise bu

ortaklaşa sahiplik olgusunu dil sayesinde açıklamayı tercih eder. Hepimiz dil kurallarını paylaştığımız için, düşünceleri paylaşıyoruz. Böylece Dummett, Frege'nin "üçüncü alemine" fenomenolojik bir bilinç boyutu eklemekten, toplumsal bir kurallar ağı olarak yeni bir yorum getirir. (M. Dummett, 1993, s. 143)

Ancak Dummett'in yaklaşımı da eleştiriler almıştır. Kimileri, Dummett'in anlam-kanıt bağlantısını vurgulamasını, mantığa psikolojik veya en azından insan merkezli bir kısıtlama getirdiği için, bir tür "yeni psikolojizm" sayar. (Kusch, 2024) Özellikle realist filozoflar (?) açısından Dummett'in yalnızca bilebileceğimiz doğrulara anlam atfetme eğilimi gerçekçiliğe aykırıdır. (Green, 2001, ss. 29-30) Frege'nin bakış açısından, Dummett'in önerdiği doğrulamacı dil kuramı, epistemik durumumuz mantığın kapsamını belirlediği için, sanki hakikatin öznel sınırlara tabi olduğu yönünde bir tehlike barındırır. Dummett bunu kastetmese de ona yöneltilen bazı eleştiriler bu yöndedir. Nitekim antipsikolojist geleneğin tarihsel seyrini inceleyen Kusch (1995), Michael Dummett ve Ludwig Wittgenstein gibi isimlerin "psikolojizm suçlaması"na maruz kaldığını kaydeder. (Kusch, 2024) Oysa Dummett kendini bir antipsikolojist olarak görüyordu; zihinsel imgeler ve öznel deneyimler yerine kamu dilini koymuştu. Bu yüzden Dummett'in tavrı psikolojizm değil belki sosyolojizm veya pragmatizm olarak adlandırılabilir.

Putnam: Mantığın Revizyonu ve Anlamın Dışsallaştırılması

Hilary Putnam (1926-2016), analitik felsefenin ikinci yarısında geniş yelpazedeki katkılarıyla tanınan bir düşünür olarak, Frege geleneğine hem devam etmiş hem de ciddi meydan okumalar getirmiştir. Putnam'ın Frege'ye yönelik eleştirileri özellikle iki alanda yoğunlaşır: (1) Mantık ve matematiğin statüsü – bunların gerekirse revize edilebilirliği meselesi; (2) Anlam ve doğruluk kavramlarının dışsallaştırılması – yani anlamın yalnız zihinde değil, dünya ile etkileşimde belirlendiği görüşü. Bu iki eksen, Frege'nin antipsikolojizminde merkezi olan "mantığın aprioriliği" ve "anlamın zihin-dışı nesnelligi" fikirlerine önemli itirazlar barındırır.

Putnam'ın bu empirist mantık tasavvuru, bir süre felsefe çevrelerinde tartışılmış ve sonrasında kısmen geri adım atmıştır. 1970'lerin sonuna gelindiğinde Putnam, mantığın bazı temel ilkelerinin aslında vazgeçilmez olduğunu yeniden vurgular. Özellikle Çelişmezlik İlkesini (aynı önermenin

hem doğru hem yanlış olamayacağı ilkesi) koşulsuz biçimde savunur hale gelmiştir. Putnam 1980'lerde, "En az bir apriori, değişmez hakikat vardır: O da her ifadenin aynı anda hem doğru hem yanlış olamayacağıdır" diyerek, bu ilkenin asla rasyonel olarak terk edilemeyeceğini ileri sürer.(Putnam, 1978, s. 155) Putnam'a göre, çelişmezlik ilkesini atacak hiçbir makul gerekçe düşünülemez; çünkü bu ilkeyi reddeden biri, her şeyi hem reddedip hem kabul edebilir hale gelir, dolayısıyla rasyonel tartışma zemini çöker.(Putnam, 1978, s. 165) Bu argüman, Aristoteles'in çelişmezlik savunusunu hatırlatır. Fakat bu geri dönüş, "mantık empirik midir?" sorusunun önemini ortadan kaldırmaz. Putnam, belki klasik mantığın tümünden terkini reddetmiştir ama yine de mantığın felsefi statüsünü eskisi gibi değişmez ve insanüstü görmemektedir. Onun asıl mesajı şudur: Mantık ve matematik, ne tamamen empirik ne de tamamen keyfidir; ancak bunların kabulü, insanın kavramsal çerçevesinden bağımsız da değildir. Bu, Fregeci apriorizm ile radikal empirizm arasında orta bir noktadır.

Putnam'ın diğer bir önemli eleştirisi, anlam ve referansın dışsallaştırılması konusundadır. Frege, anlamların zihinlerden bağımsız olduğunu söylemişti ama bunu onların zihin dışına bağımlılığı şeklinde anlamamıştı; onun için anlamlar "üçüncü alem"de var olan mantıksal varlıklardı. Putnam ise 1970'lerden itibaren geliştirdiği anlam dışsalcılığı (semantic externalism) ile, dilsel anlamların belirlenmesinde dış dünyanın ve toplumsal çevrenin kritik rol oynadığını gösterdi. En meşhur düşünce deneyi olan "İkiz Dünya" (Twin Earth) senaryosunda Putnam, bir kelimenin (örn. "su" kelimesinin) anlamının sadece konuşanın zihin durumuna bağlı olamayacağını savundu. İkiz Dünya'da tıpatıp su gibi görünen ama kimyasal yapısı farklı (XYZ) bir sıvı hayal ederek, oradaki insanların beyninde bizimkinin aynısı zihinsel imgeler olsa da "su" dediklerinde aslında bambaşka bir şeye gönderimde bulunduklarını anlattı. Buradan çıkan ünlü slogan, "Anlamlar kafada değildir" oldu.(Devitt, 1990, s. 81; Ma, 2024, ss. 120-121; Putnam, 1975, ss. 223-227) Bu sonuç, Frege'nin öznel zihin içeriğine karşı argümanını teyit eder gibi görünse de arada önemli bir fark vardır: Putnam'a göre anlam, zihinde değil ama dış dünyadaki nesnelerle ilişkidir; Frege'ye göre ise anlam, zihinde olmadığı gibi, fiziksel nesne de değildir, soyut bir içeriktir. Putnam bu ayrımı biraz bulanıklaştırır: Ona göre, bir terimin anlamını belirleyen şey, o terimin dil dışı dünyadaki durumu ve onu kullanan topluluğun pratikleridir.

Mesela “su”yun anlamı, H₂O olan o maddeyle ve insanlar arasındaki ortak dilsel anlaşmayla şekillenir. Bu bakımdan Putnam, anlamın belirlenmesinde sosyalleşmiş bir zihin ve dünya vurgusu yapar. Bu görüş Frege’ye iki yönden aykırı düşebilir: (i) Frege, doğal tür terimleri gibi şeylerde çevresel faktörleri pek düşünmez, genelde matematiksel ve mantıksal terimlere odaklanır; Putnam ise dilin doğal dünyayla bağını analiz ederek, anlamın salt mantıksal olmadığını iddia eder. (ii) Putnam, anlamları metafizik bir üçüncü alemde konumlandırmaz; onun yerine “anlam, referansı belirleyen faktörler bütünüdür” diyerek daha empirik bir çerçeve çizer. Bu faktörler arasında fiziksel dünyadaki yapılar (H₂O olması gibi) ve konuşan topluluğun niyetleri/kullanımları (dil topluluğunun “su”yu neye dayanarak ayırt ettiği) vardır. Böylece Putnam, öznel zihinden kaçınma amacını paylaşırsa da, çözümünü dünya ve toplum içinde arar. (Putnam, 1981, ss. 24-25) Bu yaklaşım da aslında antipsikolojisttir. Zira, buna göre anlam bireysel psikolojide değildir. Ancak Frege’yi tatmin etmeyecek şekilde, anlamı belirleyen şey yine de insanların fiili pratikleridir (tabii bireysel değil toplumsal pratikler). Frege, anlamın nesnel olmasını isterken onu tamamen insandan bağımsız kılmıştı; Putnam ise anlamın belirlenmesinde insanlığın kolektif tecrübesini devreye sokar. Bu ikisi arasındaki fark, yine “anlamın normatifliği” konusunda görülür: Frege’ye göre her terim için bir doğru anlam vardır ve insanlar ona yaklaşıp uzaklaşabilir; Putnam’e göre ise anlam, insanların fiilen neye referans verdikleriyle oluşur. Yine de Putnam, tamamen göreceli bir anlam kuramı savunmaz – tam tersine, dış dünyaya yaptığımız göndermelerin nesnel bir yapı taşıdığını iddia eder. Sadece, bu nesnelliğin oluşumunda zihin-dışı unsurlar kadar toplumsal pratiklerin de hesaba katılması gerektiğini gösterir.

Doğruluk konusunda Putnam’ın özellikle ilgilendiği bir diğer konu, metafizik gerçekçilik eleştirisidir. 1970’lerin sonu ve 80’lerde Putnam, daha sonra “içsel gerçekçilik” adını alacak pozisyonunu geliştirdi. Metafizik gerçekçilik, Frege’nin de paylaştığı bir görüş olarak, dünyanın zihinlerimizden bağımsız belirli bir yapısı olduğu ve doğruluğun da bu dünyaya uygunluk anlamına geldiği varsayımdır. Putnam bu görüşte bazı paradokslar olduğunu gösterdi. Örneğin model teorik argüman olarak bilinen bir akıl yürütmeyle, hiçbir teoremin, dilin veya matematiksel yapının tek bir belirlenmiş yorumu olamayacağını, her zaman birden fazla uygun model

bulunabileceğini savundu. Bu da demektir ki, eğer “doğruluk, dünyanın teorimize uygunluğu” ise, genelde birden fazla farklı dünya yorumu teorimize uygun olabilir. Putnam buradan, geleneksel gerçekçilik anlayışının bir “Tanrı’nın bakış açısı” varsaydığını, bunun imkânsız olduğunu iddia eder.(Putnam, 1981, ss. 49-51) Onun önerdiği içsel gerçekçilik ise, doğruluğun “makul tartışmacıların ideal koşullar altında uzlaşacağı şey” olduğunu söyler. Bu, Peirce’ün belirli bir yorumundan veya yumuşatılmış bir doğruluk pragmatizminden etkilenmiştir. Putnam’ın maksadı, doğruluk kavramına bir miktar epistemik ideal sokmaktır: Gerçeklik vardır ama onu biz kavrar-ken, doğruluk kriterlerimizi tamamen bağımsız düşünemeyiz; en iyisi “yeterince akılcı ve bilgi sahibi olursak ulaşacağımız sonuçlar” olarak tanımlamaktır.(Öberg, 2011, ss. 60-61) Böylece Putnam, doğruluk tanımını Frege’nin asla kabul etmeyeceği bir şekilde, bilginin idealleştirilmiş durumuna bağlar. Frege’nin doğruluk hakkındaki görüşü (doğruluk tanımsızdır ve gerçekliğe uygunluk anlamına gelse bile bunu bizim bilgi durumumuz etkilemez) ile Putnam’ın (doğruluk, ideal rasyonel kabul edilebilirliktir) bütünüyle ayırır. Putnam bunu savunurken aslında Fregevari bir kaygıyı güder: Tek bir doğru anlam/yorumlama fikrinin çöktüğünü düşündüğünden, “doğruluk” kavramının ancak ideal bir epistemik süreçle anlamlandırılabilceğini söyler. Yani Putnam da kendi açısından nesnelliği kurtarmaya çalışır, ancak insan zihninin sınırları içinden kurtarır.

Özetle, Putnam, Frege’nin antipsikolojizmine hem paralel hem zıt yönlerde açıklamalarda bulunmuştur. Paralel yön şudur: Putnam da anlamın zihinde olmadığını savunur, mantıkçı realizmin önemini (en azından çelişmezlik gibi) kabul eder ve doğruluk kavramının basit bir psikolojik inanış olmadığını vurgular. Ancak zıt yön de belirgindir: Putnam, mantık ve anlam meselesine empirik ve pragmatik unsurlar dahil ederek Frege’nin keskin çizgilerini bulanıklaştırır. Onun sayesinde, mantık felsefesinde “alternatif mantıklar”, “dil-dışı faktörler” ve “ideal bilgi koşulları” gibi konular meşruiyet kazanmıştır.

Pelletier, Elio ve Hanson: Antipsikolojizmin Yeniden Değerlendirilmesi

Francis Jeffry Pelletier, Renée Elio ve Philip Hanson, 2008 yılında “*Mantık Kafamızda mı? Doğalcılıktan Psikolojizme*” başlıklı bir makalede, Frege ve Husserl ile özdeşleşmiş klasik antipsikolojizm anlayışını tarihsel

ve kavramsal olarak yeniden ele almışlardır.(Pelletier vd., 2008, s. 1) Bu üç yazar, bir yandan 19. yüzyılda Frege ve Husserl'in haklı olarak mahkûm ettiği "Saf Psikolojik Bireycilik" (yani mantığın bireyin zihin süreçlerine indirgenmesi) görüşünün neden geçersiz olduğunu teyit ederken, diğer yandan 20. ve 21. yüzyılda beliren daha farklı psikolojizm türlerine dikkat çekerler. Temel soru şudur: Frege ve Husserl'in psikolojizme yönelttiği itirazlar acaba her türlü "zihin temelli mantık" anlayışını geçersiz kılmaya yeter mi, yoksa modern yaklaşımlarla bu itirazların bazılarını aşmak mümkün mü? Pelletier ve arkadaşları bu soruya eğilerek, psikolojizm ile mantık arasındaki ilişkinin düşünüldüğünden daha çeşitli olabileceğini gösterirler.(Pelletier vd., 2008, ss. 6-7)

Öncelikle Pelletier, Elio ve Hanson, klasik psikolojizmi Frege ve Husserl'in tarif ettiği şekilde tanımlarlar: "Psikolojik Bireycilik", mantık ve matematik terimlerinin içeriğinin her bir kişinin psikolojisinin bir fonksiyonu olduğunu öne süren görüştür. Bu görüşe göre mantık yasaları "bizim zihnimizin yasaları"dır; farklı bir tür varlık farklı yasalarla düşünebilir, hatta farklı bir insan bile farklı bir mantık sistemine sahip olabilir. Yazarlar, bu görüşün 19. yüzyılda Beneke ve Mill gibi empiristlerce savunulduğunu anımsatır. Ardından, Frege ve Husserl'in buna karşı öne sürdüğü standart itirazları özetlerler. Sonuçları nettir: "Saf psikolojik bireycilik, mantık ve matematiğin doğasını açıklamak için yetersizdir ve Frege-Husserl eleştirilerinden sağ çıkamaz".(Pelletier vd., 2008, s. 31) Nitekim makalenin sonunda şu sonuca varırlar: "Tarihsel olarak ilk ortaya çıkan psikolojizm türü olan Saf Bireycilik, mantık ve matematik için savunulamaz; çünkü Frege ve Husserl'in ileri sürdüğü ilk itirazların hemen hepsi bunu geçersiz kılmıştır".(Pelletier vd., 2008, s. 56) Bu cümle, klasik antipsikolojist argümanların geçerliliğine yazarların katıldığını gösterir. Onlar da mantığın öznelliğe indirgenmesinin Frege'nin sıraladığı saçmalıklara yol açacağını kabul ederler.

Ne var ki makalenin esas katkısı burada başlar: Frege ve Husserl'in devirdiği bu "saf" pozisyonun dışında, başka psikolojizm çeşitleri olabilir mi? Yazarlar çeşitli modern eğilimleri inceleyerek üç ana kategori önerirler:(Pelletier vd., 2008, s. 7)

Psikolojik Betimselcilik (Psychological Descriptivism): Psikolojik Betimselcilik mantık ve matematiğin içeriğinin bireysel bilinç durumlarına değil, daha geniş ölçekte kamusal ve ortak psikolojik pratiklere

dayandırılabilceğini savunur. Bu görüşe göre, mantığın doğası bireylerin rastlantısal kaprislerinden değil, insan topluluklarının ortak akıl yürütme alışkanlıklarından türetilerek anlaşılabilir. Örneğin, insanların çoğunlukla fiilen benimsediği çıkarım kalıpları, mantığın içeriğini istatistiksel olarak yansıtabilir. Bu yaklaşım, bireyselci psikolojinin daha sosyalleştirilmiş ve kamusallaştırılmış bir formudur.

Pelletier ve arkadaşları, bu başlık altında bireyler arası gözlemlenebilir bilişsel pratiklere ve “dışa vurulan mantık yetilerine” odaklanan teorileri ele alır. Bu teorilerde amaç, herkeste ortak olan düşünme biçimlerini belirlemek veya mantığın dile ve toplumsal pratiklere nasıl yansıdığını tespit etmektir. Mantık burada bireysel zihne değil, insan türünün ortak bilişsel mirarisine ya da kamu dilindeki mantıksal yapılara dayandırılır.(Pelletier vd., 2008, ss. 8-9)

Bu görüş, özellikle Michael Dummett’in kamu dilini temel alan anlam kuramı ile kısmen örtüşmektedir. Dummett’e göre anlam, özel bilinç durumlarına değil, dilin kamusal kullanımındaki doğrulama koşullarına dayanır. Bu bağlamda mantık da bireysel değil, toplumsal bir kurum olarak kavranabilir.(M. Dummett, 1973, ss. 454-456)

Benzer şekilde Ruth Millikan, anlamın ve mantıksal yapıların bireysel akıllardan değil, biyolojik ve tarihsel evrim süreçlerinden türeyen işlevsel yapılardan doğduğunu savunur. Ona göre mantıksal kurallar, türsel düzeyde adaptif başarıların birer yansımasıdır ve bireyselci psikolojizme göre daha ortakçı bir mantık anlayışı sunar.(Millikan, 1984, ss. 17-25)

Psikolojik Betimselcilik, bu yönüyle Frege ve Husserl’in bireysel psikolojik indirgemeciliğe yönelttiği eleştirilerden bir ölçüde kaçınabilir. Özellikle “herkesin mantığı farklı olur” tehlikesi, ortak bir mantık kapasitesinin varsayılmasıyla hafifletilir. Ancak yine de bazı klasik problemler devam eder. Bunların başında “normatiflik sorunu” gelir. Zira insanların fiilen yaptığı çıkarımlar yalnızca istatistiksel olarak saptanabilir; bu durumda mantık, normatif bir sistem olmaktan çıkıp betimleyici bir disipline indirgenmiş olur. Susan Haack bu tür yaklaşımları “zayıf psikolojizm” olarak adlandırarak eleştirir; ona göre mantığın doğrulukla olan normatif bağı, yalnızca gözlem verisine indirgenemez.(Haack, 1978, ss. 238-242)

Tüm bu tartışmalar ışığında, Psikolojik Betimselcilik, bireyci psikolojizmden daha savunulabilir görünse de mantığın normatiflik ve zorunluluk

gibi temel özelliklerini tam anlamıyla açıklamakta zorlanabilir. Buna rağmen, ortak bilişsel yapılar veya kamusal dil kullanımları üzerinden mantığın temellendirilmeye çalışılması, çağdaş bilişsel bilim ve felsefede dikkat çekici bir açılım sunmaktadır. Özellikle “bilişsel çekirdek” (core cognition) teorileriyle insanlarda doğuştan gelen mantıksal yetilerin varlığının kabul edilmesi, bu yaklaşımın güncel bir varyantı olarak değerlendirilebilir. (Bkz. Samuels, 2000)

Amaçsal Bilişsel Mimari (Teleological Cognitive Architecture): Bu kategori, insan zihninin belirli bir mantıksal yapıya sahip olmasının, rastlantı değil, bir amaçlılık ilkesine dayandığını savunan yaklaşımları kapsar. Teleolojik psikolojizm olarak da adlandırılabilir bu görüş, mantığın kaynağını bireyüstü ama yine de insan-merkezli bir zihinsel tasarımda arar. Pelletier ve arkadaşları bu başlık altında iki ana çeşidi inceler: Tanrı güdümlü bireycilik ve evrim güdümlü bireycilik. (Pelletier vd., 2008, ss. 41-42)

Tanrı güdümlü bireycilik, insan zihninin doğrudan Tanrı tarafından mantık ilkelerine uygun şekilde tasarlandığını varsayar. Bu görüşe göre, mantık yasaları insan aklının yapısına Tanrısal olarak kodlanmıştır ve bu sayede insanlar mantıklı düşünebilir. Böylece mantığın evrenselliği ve normatifliği ilahi bir kaynakla güvence altına alınır. Ancak bu açıklama, mantığı bilimsel zeminde temellendirmek isteyenlerce teolojik spekülasyon olarak değerlendirilebilir ve kabul edilebilir görülmez. (Pelletier vd., 2008, s. 41)

Evrimsel güdümlü bireycilik ise insan zihninin, evrimsel süreçte hayatta kalma ve uyum sağlama gibi işlevsel gerekçelerle belirli bir mantıksal yapı geliştirdiğini ileri sürer. Bu yaklaşım, farklı bireylerin (hatta türlerin) benzer mantıksal ilkeleri paylaşmasını evrimsel bir ortak mirasla açıklar. Böylece klasik psikolojizme yöneltilen görecilik eleştirilerinden biri —örneğin Frege'nin “herkesin iki sayısı farklı olurdu” şeklindeki itirazı— etkisiz hâle getirilmeye çalışılır.

Ancak yazarlar, evrimci psikolojizmin bu eleştirileri tam olarak bertaraf edemediğini vurgular. Zira evrim yalnızca belirli bir mantık sisteminin işe yaradığı ve bu yüzden seçildiğini gösterir. Bu, mantık yasalarının neden zorunlu olduğu sorusuna yanıt vermez; sadece pratik sonuçlar doğurur. Dolayısıyla, “evrim başka olsaydı mantık da başka olurdu” şeklinde özetlenebilecek bir görecilik kalıntısı hâlen mevcuttur. Bu da mantık yasalarının

tesadüfî ve insan-merkezli bir temele dayandığı anlamına gelir ki bu, Frege'nin ve Husserl'in eleştirilerine yeniden kapı aralar.(Pelletier vd., 2008, ss. 42-44)

Ayrıca bu yaklaşımda, mantık yasalarının kökeni olarak insan türünün tarihsel bilişsel gelişimi gösterildiğinden, bu yasalar bir tür tümevarımsal genelleme olarak yorumlanır. Husserl'e göre ise tümevarım, yalnızca olasılıklar sunar; kesinlik taşımaz. Mantığın normatifliği ise sadece kesinlikte temellendirilebilir. Dolayısıyla, evrimsel psikolojizm Husserl'in bu temel eleştirisine de açık kalır.

Tanrısal versiyonda normatifliğin kaynağı güçlüdür; fakat bu da felsefi olarak metafizik kabul gerektirir. Yani açıklama ampirik değil, inanç temelli olur. Sonuç olarak, teleolojik psikolojizm geleneksel psikolojizmin bazı temel sorunlarını —özellikle evrensellik ve bireyler arası tutarlılık gibi— hafifletse de normatifik ve apriorilik gibi kilit kavramları açıklamakta yetersiz kalır. Yazarların genel tespiti, bu tür teleolojik modellerin bazı klasik sorunları çözebilmesine rağmen, hepsinden kurtulamadığı yönündedir. Özellikle mantığın apriori doğası, evrimsel senaryolarda ikna edici şekilde temellendirilemez.

İdeal Akleden (Ideal Cognizers): Bu yaklaşım, mantık yasalarını psikolojikleştirmenin en sofistike yollarından biri olarak değerlendirilebilir. Temel fikir şudur: İnsan zihni sınırlı, eksik ve hata yapmaya meyillidir; bu nedenle doğrudan insan psikolojisini temel almak yerine, mantığı ideal bir akıl sahibinin nasıl düşüneceği üzerinden tanımlamalıyız. Bu varsayımsal akıl sahibi, sınırsız hesaplama gücüne, sınırsız dikkat kapasitesine ve mükemmel rasyonaliteye sahiptir. Dolayısıyla mantık, bu ideal aklın takip edeceği kurallar bütünüdür.(Pelletier vd., 2008, ss. 53-54)

Bu anlayışta mantık, doğrudan gözlemlenebilen psikolojik süreçlerden değil, idealleştirilmiş bir zihnin teorik işleyişinden çıkarılır. Böylece mantığın normatif boyutu korunmuş olur: Mantık normları, “ideal akıl böyle yapardı” biçiminde formüle edilir. Bu durumda biz insanlar da ideal akla yaklaştığımız ölçüde mantığa uygun düşünebiliriz. Bu görüş, bir bakıma Frege'nin katı antipsikolojizmi ile yumuşak bir psikolojizm arasında köprü kurmaya çalışır: Mantık, zihin dışı bir “üçüncü alem”e değil, yine zihne aittir; fakat bu zihin sıradan bireysel bilinç değil, idealleştirilmiş aklıdır.

Pelletier ve arkadaşları, çağdaş felsefe ve yapay zekâ literatüründe bu anlayışın izlerine rastlandığını belirtir. Özellikle “mükemmel rasyonel etken/fail” (perfect rational agent) modellerinde, belirli çıkarım kurallarına uyan ideal bilişsel yapılar inşa edilir. Bu modellerde mantık, bu rasyonel faillerin işleyiş biçimi olarak kabul edilir. Bu durumda, mantık “zihnin içinde”dir demek kısmen doğrudur; ancak sıradan zihnin değil, teorik olarak yapılandırılmış bir ideal zihnin içindedir. Bu fark, Frege'nin bazı klasik eleştirilerini etkisiz kılar. Örneğin onun “sonsuz sayı kavramı, sonlu bir zihinde olamaz” tarzı eleştirisi, ideal aklın sonlu olmadığı varsayımıyla geçersizleşir. Yine Frege'nin “herkesin mantığı farklı olurdu” şeklindeki görecelik eleştirisi de tekil ve ortak bir ideal akıl varsayıldığı için bertaraf edilebilir.

Ancak bu yaklaşım da tartışmasız değildir. Zira mükemmel bir mantıkçı tasarımı mantığa ilişkin kavrayışa dayanır; dolayısıyla bu tanım metodolojik bir döngü yaratabilir. Yani, mantık normlarını açıklamak için ideal akleden tanımı yaparız; ama o idealin kendisini de zaten mantıksal sezgilerimize göre kurgularız. (Pelletier vd., 2008, ss. 54-55) Ayrıca ideal akleden kavramı son derece normatif ve soyut olduğu için, bu yaklaşım gerçekten de “psikolojizm” sayılabilir mi sorusu gündeme gelir. Zira burada söz konusu olan zihinsel yapı, empirik değil, kuramsal bir varlıktır; yani gerçek bir psikoloji değil, bir normatif model tasarımıdır.

Yine de bu yaklaşım, psikolojizm eleştirilerine karşı en güçlü adaylardan biri olarak görülür. Mantığı ne bütünüyle bireylerin deneyiminden ne de metafiziksel üçüncü bir alemde türetmeden; onun yerine, zihinle ilişkisini koruyarak ama onu idealleştirerek tanımlamaya çalışır. Bu yönüyle mantığın normatifliğini korurken, zihinsel temelliliğini de elden bırakmaz.

Pelletier, Elio ve Hanson, bu üç modern psikolojizm türünü (ve aralarında başka alt türleri) detaylıca tartışıp değerlendirirler. Sonuçta vardıkları genel yargı şudur: Frege ve Husserl'in klasik itirazları, saf psikolojizmi haklı olarak çürütmüştür; ancak daha modern varyantlar, bu itirazların kimilerini bertaraf edebilmiştir. (Pelletier vd., 2008, s. 2) Hiçbir modern yaklaşım Frege'nin bütün eleştirilerinden tamamen muaf olamamıştır; yine de mantığın psikolojiyle ilişkisine dair daha karmaşık bir tablo ortaya çıkmıştır. Örneğin yazarlar, mantığın parçalı olarak psikolojist olabileceğini söyler: Klasik mantık konusunda realist (antipsikolojist) kalıp, modalite veya

çıkarımsal mantık gibi konularda psikolojist açıklamalar benimsemek gibi tutumlar mümkündür.(Pelletier vd., 2008, s. 12) Bu, Frege'nin muhtemelen kabul etmeyeceği eklektik bir yaklaşımdır, ama çağdaş mantık felsefesindeki çeşitliliği yansıtır. Yine makalede dikkat çekilen bir diğer husus, ya hep ya hiç (all-or-nothing) yaklaşımın modası geçmesidir: Yani ya tam platonist olmak ya tam psikolojist olmak yerine, aralarda konumlar olabileceği kabul edilmektedir. Örneğin “non-monotonic (tekdüze olmayan) mantık” gibi, insanların günlük akıl yürütmesinde kullandığı bazı esnek mantık sistemleri vardır; bunlar klasik mantığın katı normatifliğini yumuşatır ve belki psikolojizme manevra alanı bırakır. Pelletier ve arkadaşları, bu tür esnek sistemlerin başarı kazandığını, çünkü insanların gerçekte mantık dışı görünse de pratik akıl yürütme yolları olduğunu hatırlatır. Bu başarılar, mantığın normatif rolünü azda olsa “işe yararlılık” kistası ile beraber düşünmeye zorlamıştır.(Pelletier vd., 2008, s. 56)

Frege'nin antipsikolojizmi açısından Pelletier-Elio-Hanson'un çalışması, bir tür “hesaplaşma” gibidir. Onlar bir yandan Frege'nin tezlerini tarihsel bağlamda değerlendirip güçlülüğünü teslim ederken, diğer yandan Frege sonrasında (özellikle Quine ve sonrası) değişen felsefi ortamda, mantık ve zihin ilişkisini yeniden tanımlarlar. Makalede Quine'in 1960'larda yaptığı psikolojizme dönüş çağrısına da atıf yapılır ve bunun modern tartışmaları canlı tuttuğu belirtilir. Ayrıca, Frege ve Husserl'in antipsikolojizminin bugün bile tamamen evrensel kabul görmediği, hala bazı filozofların (hatta Carnap, Dummett gibi isimlerin bile) dönem dönem psikolojizmle suçlandığı hatırlatılır. Yani antipsikolojizm bitmiş bir savaş değildir; zaman zaman yeni cepheleri açılmaktadır.

Sonuç

Frege'nin psikolojizme karşı geliştirdiği eleştiriler, mantığın normatifliği, doğruluğun nesnelliği ve anlamın bireysel zihin durumlarından bağımsızlığı üzerine inşa edilmiş güçlü bir antipsikolojist duruşu temsil eder. Bu duruş, 20. yüzyıl felsefesinde önemli etkiler yaratmış ve birçok düşünür tarafından ya teyit edilmiş ya da eleştirel biçimde dönüştürülmüştür. Bu makalede incelenen beş farklı düşünsel yaklaşım, Frege'nin görüşleriyle hem ayrışan hem de onları yeniden biçimlendiren bir tartışma zemini kurmuştur.

Husserl'in Frege'ye yönelik tutumu, ilk başta bir karşı duruş gibi görünse de zamanla derin bir yakınlığa dönüşmüştür. Onun “mantığın salt doğruları”nı “ideal yasalara” dayandıran yaklaşımı, Frege'nin nesnel doğruluk anlayışının sistematik bir teyidi niteliğindedir. Husserl'in sekiz temel argümanla psikolojizmi çürütme çabası, Frege'nin sezgisel itirazlarını daha felsefi ve formel bir düzleme taşımıştır. Husserl, Frege'nin açıklık getiremediği anlamın kavranışı sorununu üstlenerek antipsikolojizmi daha kapsamlı bir temele oturtmuş; nihayetinde Frege'nin görüşlerini zayıflatmamış, tersine teyit edip güçlendirmiştir.

Quine'in eleştirisi ise doğrudan Frege'nin antipsikolojizminin temel dayanaklarına yönelmiştir. Özellikle analitik-sentetik ayrımının reddi, mantığın normatif yapısının doğallaştırılması ve anlamın davranışsal temellere indirgenmesi, Frege'nin katı çizgilerini bulanıklaştıran hamleler olmuştur. Quine, Frege'nin koruduğu sınırı bulanıklaştırmış ve mantık ile psikoloji arasında keskin çizgiler olmadığını savunmuştur. Bu, Fregeci bir bakış açısından bir “geriye dönüş” gibi görünse de felsefeyi doğa bilimleriyle barıştırma çabası olarak da okunabilir.

Dummett, Frege'yi sadakatle yorumlayan ama aynı zamanda dönüştüren bir figür olarak dikkat çeker. O, anlamı kamusal dil kullanımında temellendirerek Frege'nin üçüncü alem varsayımını dilsel pratiklerle değiştirir. Anlamın bireysel zihinden kurtararak kamu diline yerleştirilmesi, onun antipsikolojist çizgide kalarak gerçekleştirdiği en önemli katkıdır. Ancak doğruluk ve anlamı doğrulanabilirlikle ilişkilendirmesi, Frege'nin epistemik durumdan bağımsızlık vurgusunu zayıflatır. Dummett'in Frege'yi Wittgenstein'la buluşturduğu yorumu bu bağlamda anlamlıdır. Dummett'in Frege'ye eleştirel sadakati, onun fikirlerini katı bir doktrin değil, yaşayan bir felsefi program olarak görme imkânı sağlamıştır.

Putnam ise, Frege'nin sabit ve mutlak saydığı mantık ilkelerinin revize edilebilirliğini tartışmaya açarak antipsikolojist geleneğe en ciddi meydan okumalardan birini gerçekleştirmiştir. “Mantık empirik olabilir mi?” sorusu ve “anamlar kafa içinde değildir” sloganı, Frege'nin anlam ve mantık görüşleriyle açık bir çatışma içindedir. Yine de Putnam, çelişmezlik gibi bazı ilkelerin vazgeçilmezliğini savunarak Frege'ye belirli açılardan yaklaşır. Putnam'ın yaklaşımı Frege'nin katı çizgilerini yumuşatmış, ama onun sorularını ortadan kaldırmamış, aksine yeni biçimler vererek devam ettirmiştir”

Pelletier, Elio ve Hanson ise, Frege ve Husserl'in klasik eleştirilerinin haklılığını teslim etmekle birlikte, modern psikolojizm türlerinin bu eleştirilerden tamamen muaf olabileceğini ileri sürer. Özellikle psikolojik betimselcilik ve evrimsel mimari gibi yaklaşımlar, bireysel psikolojizm eleştirilerinden sıyrılarak mantığın bilişsel temellerini araştırmaya yönelir. Onlar, bu modern varyantlara karşı topyekûn bir antipsikolojizm tutumunun savunulamayacağını ima ederler. Bu da Frege'nin mirasının parçalı olarak psikolojist olabileceğini gündeme getirir ve antipsikolojizmi yeniden düşünmeye davet eder.

Özetle, Frege'nin antipsikolojizmi, çağdaş felsefede hâlâ güçlü bir referans noktası olmaya devam etmektedir. Ancak bu pozisyon, Husserl'in sistematizasyonu, Dummett'in dilsel dönüşümü, Putnam'ın dışsallaştırması, Quine'in doğallaştırması ve çağdaş yaklaşımların çoğulluğuyla birlikte katı bir doktrin değil, sınırları sorgulanan, esnek bir araştırma programına dönüşmüştür. Antipsikolojizm artık yalnızca "psikolojiyi reddetmek" değil, mantığın normatifliğini insan zihni, dili ve toplumu içinde yeniden temellendirme çabasıdır. Bu nedenle Frege'nin başlattığı tartışma bitmiş değil; tersine, halen sürmektedir.

Kaynakça

- Conant, J. (1992). The Search for Logically Alien Thought. *Philosophical Topics*, 20(1), 115-180. <https://doi.org/10.5840/philtopics19922015>
- Devitt, M. (1990). Meanings Just Ain't in the Head. İçinde G. Boolos (Ed.), *Meaning and Method: Essays in Honor of Hilary Putnam* (ss. 79-104). Cambridge University Press.
- Dummett, M. (1973). *Frege: Philosophy of Language*. Harper & Row.
- Dummett, M. (1978). *Truth and Other Enigmas*. Duckworth.
- Dummett, M. (1993). *Origins of Analytical Philosophy*. Harvard University Press.
- Dummett, M. A. E. (1973). *Frege; philosophy of language*. Harper & Row.
- Frege, G. (1948). Sense and Reference. *The Philosophical Review*, 57(3), 209-230. <https://doi.org/10.2307/2181485>
- Frege, G. (1956). The Thought: A Logical Inquiry. *Mind*, 65(259), 289-311.
- Frege, G. (1972). Review of Dr. E. Husserl's *Philosophy of Arithmetic* (E. W. Kluge, Çev.). *Mind*, 81(323), 321-337.

- Frege, G. (2017). *Aritmetiğin Temelleri* (B. Gözkan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Geach, P. T. (1976). Critical Notice of "Frege: Philosophy of Language". *Mind*, 85(339), 436-449.
- Green, K. (2001). *Dummett: Philosophy of Language*. Polity.
- Haack, S. (1978). *Philosophy of Logics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812866>
- Husserl, E. (2012a). *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology* (R. B. Gibson, Çev.). Routledge classics.
- Husserl, E. (2012b). *Logical investigations, volume 1* (D. Moran, Ed.; J. N. Findlay, Çev.). Routledge, Taylor & Francis Group.
- Kripke, S. A. (2024). The Question of Logic. *Mind*, 133(529), 1-36. <https://doi.org/10.1093/mind/fzad008>
- Kusch, M. (2024). Psychologism. İçinde E. N. Zalta & U. Nodelman (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2024). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/psychologism/>
- Ma, J. (2024). A comparison of Frege and Putnam's anti-psychologism. *International Journal of Mathematics and Systems Science*, 7(8), Article 8. <https://doi.org/10.18686/ijmss.v7i8.8579>
- Millikan, R. G. (1984). *Language, Thought, and Other Biological Categories: New Foundations for Realism*. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/4124.001.0001>
- Öberg, A. (2011). *Hilary Putnam on Meaning and Necessity* [PhD Thesis, Uppsala University]. <https://philarchive.org/rec/BERHPO-3>
- Özdi'l, M. S. (2022). Frege'nin Psikolojizm Karşıtlığı ve Bunun Mantığının Konusu ile İlişkisi. *Bilimname*, 48, 267-289. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1135884>
- Pelletier, F. J., Elio, R., & Hanson, P. (2008). Is Logic all in our Heads? From Naturalism to Psychologism. *Studia Logica*, 88(1), 3-66. <https://doi.org/10.1007/s11225-008-9098-5>
- Putnam, H. (1975). *Mind, Language and Reality*. Cambridge University Press.
- Putnam, H. (1978). There Is at Least One a priori Truth. *Erkenntnis*, 13(1), 153-170.

- Putnam, H. (1981). *Reason, Truth and History*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511625398>
- Quine, W. V. (1951). Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review*, 60(1), 20-43. <https://doi.org/10.2307/2181906>
- Quine, W. V. (1952). *Methods Of Logic*. Routledge & Kegan Paul Limited.
<http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.188305>
- Quine, W. V. (1960). *Word and Object. Preface to the New Edition by Dagfinn Føllesdal*. M.I.T. Press.
- Quine, W. V. (1969). Epistemology Naturalized. İçinde *Ontological Relativity and Other Essays*. Columbia University Press. <https://philarchive.org/rec/QUIEN>
- Samuels, R. (2000). Massively modular minds: Evolutionary psychology and cognitive architecture. İçinde A. Chamberlain & P. Carruthers (Ed.), *Evolution and the Human Mind: Modularity, Language and Meta-Cognition* (ss. 13-46). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511611926.003>
- Sullivan, P. (2010). Dummett's Frege. İçinde M. Potter & T. Ricketts (Ed.), *The Cambridge Companion to Frege* (ss. 86-117). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521624282.004>

Öz: Bu makale Gottlob Frege'nin psikolojizme karşı argümanlarını incelemekte ve Frege'nin pozisyonuna yönelik bir dizi modern eleştiri ve yeniden yorumlamayı değerlendirmektedir. Frege, mantığın bireysel psikolojik süreçlerden bağımsız, normatif ve evrensel yasalar içerdiğini savunur. Buna karşılık, psikolojizm mantığı zihinsel faaliyete dayandırmaya çalışır ki Frege bunu kesin bir dille reddederek bunun yerine anlamların ve hakikatlerin nesnel bir “üçüncü alemde” bulunduğunu öne sürer. Makale beş temel perspektiften gelen yanıtları tartışmaktadır: Husserl, Quine, Dummett, Putnam ve Pelletier, Elio ve Hanson üçlüsü. Bu düşünürler Frege'nin mantık, hakikat ve anlama ilgili temel varsayımlarını güçlendirmekte, revize etmekte ya da bunlara meydan okumaktadır. Frege'nin antipsikolojizmi 20. yüzyıl mantık ve dil felsefesinde biçimlendirici bir rol oynamış olsa da çağdaş tartışmalar mantık ve psikoloji arasındaki sınırları yeniden değerlendiren daha nüanslı bir pozisyon yelpazesi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, anlam, doğruluk, psikolojizm, antipsikolojizm.

